

Krzysztof Broński¹

Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych Urzędników Prywatnych we Lwowie jako podmiot ekonomii społecznej (zarys problematyki)

Streszczenie

W Galicji w drugiej połowie XIX w. powstawały i rozwijały swoją działalność różne podmioty ekonomii społecznej. Jednym z nich było założone w latach 60. XIX w. Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych we Lwowie, które powstało jako inicjatywa pracowników umysłowych prywatnych i ziemian galicyjskich. Jego członkami byli początkowo urzędnicy zatrudnieni w rolnictwie i leśnictwie oraz właściciele ziemscy. Z czasem rozszerzono prawo przynależności do Towarzystwa na różne grupy urzędników prywatnych i pracowników wolnych zawodów. Podstawowym celem jego działalności była pomoc w wymiarze ekonomicznym i społecznym członkom Towarzystwa, a także realizowanie świadczeń emerytalnych i rentowych niezdolnym do pracy wskutek choroby lub starości. Organizacja działała do początku XX w. na zasadach wzajemnej pomocy, a następnie na zasadach asekuracyjnych. Od 1909 r. Towarzystwo pełniło również funkcje zakładu zastępczego ubezpieczeń emerytalnych dla pracowników umysłowych. Osiągane dochody ze składek, lokat w bankach, papierów wartościowych i nieruchomości przeznaczane były na cele statutowe organizacji.

Słowa kluczowe: Galicja, ubezpieczenia społeczne, zabezpieczenie emerytalne, administracja, ziemiaństwo

Wprowadzenie

W pierwszej połowie XIX w. niejednokrotnie głównym źródłem utrzymania ludności nieposiadającej znaczniejszych zasobów kapitału w sytuacji utraty zdolności do pracy spowodowanej nieszczęśliwym wy-

¹ Dr hab. Krzysztof Broński, prof. UEK, Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, e-mail: bronskik@uek.krakow.pl, nr ORCID: 0000-0003-1736-7151.

padkiem, chorobą czy podeszłym wiekiem było oprócz pomocy rodziny wsparcie publiczne. Dobroczynność publiczna czy też dostarczone przez gminę ubogiemu zaopatrzenie były odbierane jako obniżające status społeczny osób korzystających z takiego wsparcia, dlatego niezbędne były działania mające na celu rozwiązanie instytucjonalne tej palącej kwestii społecznej (Buzek 1913: 811, 816). W Austrii stanowisko prawne pracowników służby publicznej normowane było różnymi przepisami szczegółowymi odrębnymi dla administracji państwowej, sądownictwa, wojska, nauczycieli itp. Istniał tu system emerytalny, który zasadniczo opierał się na świadczeniach wypłacanych z budżetu państwa (Chyłak 2017: 57–59), natomiast zabezpieczenia emerytalne i rentowe pracowników umysłowych zatrudnionych w sektorze prywatnym nie były w żaden sposób uregulowane.

Przeobrażenia społeczno-gospodarcze zachodzące w Galicji w pierwszej połowie XIX w. spowodowały, że rozrastała się grupa urzędników prywatnych zatrudnionych w administracji gospodarczej. Z racji przewagi rolnictwa w gospodarce kraju dominowali urzędnicy rolni i leśni (Moskwa 1931: 209). W pierwszych dekadach XIX w. mogli oni dorabiać się własnego majątku, a w wypadku niezdolności do pracy lub starości mogli otrzymać wsparcie od pracodawcy (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1908: 5). Z czasem ograniczały się możliwości pozyskiwania dodatkowych dochodów przez pracowników umysłowych sektora prywatnego, szczególnie po likwidacji w 1848 r. ustroju feudalnego. Dlatego też zaczęły pojawiać się inicjatywy społeczne mające na celu zaradzenie problemom ekonomicznym tych urzędników i ich rodzin, zwłaszcza w sytuacji gdy nie mogli oni już świadczyć pracy ze względu na zły stan zdrowia lub wiek.

Galicja, włączona w wyniku rozbiorów ziem polskich do monarchii habsburskiej, funkcjonowała według uregulowań prawnych wydawanych dla państwa austriackiego. Podejmowane na jej terenie działania w zakresie organizacji instytucji samopomocowych musiały być zatem zgodne z normami prawnymi dotyczącymi funkcjonowania stowarzyszeń.

Głównym celem szkicu jest zarysowanie problematyki funkcjonowania w Galicji Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych Urzędników Prywatnych jako podmiotu ekonomii społecznej. W artykule zostanie przedstawiona geneza i ewolucja działalności tej instytucji. Pośrednim celem jest zasygnalizowanie na omawianym przykładzie udziału ziemianstwa galicyjskiego w rozwoju kapitału społecznego na ziemiach polskich pod zaborem austriackim. Tematyka ta nie była dotychczas przedmiotem pogłębionej analizy².

---

² Kwestia zaopatrzenia emerytalnego urzędników zatrudnionych w sektorze prywatnym w Galicji została zasygnalizowana w opracowaniach poświęconych problematyce ubezpieczeń społecznych. Por. m.in. Chyłak 2017: 52–57; Broński 2010: 21–22.

Podstawę źródłową artykułu stanowią sprawozdania z działalności tej instytucji ubezpieczeniowej, a także opracowania jubileuszowe z epoki³. Do jego przygotowania zastosowano metodę analizy materiałów źródłowych, przeglądu literatury przedmiotu i metodę opisu.

W literaturze naukowej występują różnorodne definicje podmiotu ekonomii społecznej⁴. Podkreśla się, że podmioty te realizują misję społeczną poprzez zróżnicowane formy działalności. Celem działalności podmiotów ekonomii społecznej jest m.in. zatrudnienie osób, które nie mogą odnaleźć się na rynku pracy, ale też zapewnienie dochodów tym, które na skutek zdarzeń losowych bądź wieku pozostałyby bez środków na utrzymanie, zatem pomoc osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym. W analizie roli podmiotów ekonomii społecznej ważne znaczenie ma autonomia gospodarcza tych instytucji. Są one w zasadzie odrębnymi organizacjami, niezależnymi zwłaszcza od władz publicznych. Podmioty ekonomii społecznej działają na takich zasadach jak: nadrzędność celu indywidualnego i społecznego nad kapitałem, dobrowolne członkostwo, solidarność i odpowiedzialność. Do podmiotów ekonomii społecznej należą niewątpliwie towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych (Mituś 2008: 17–23).

Powstanie Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych Urzędników Prywatnych we Lwowie

Działania zmierzające do utworzenia przez urzędników zatrudnionych w sektorze prywatnym stowarzyszenia, które miałyby na celu zabezpieczenie zaopatrzenia emerytalnego dla nich samych i ich rodzin, sięgają połowy lat 40. XIX w. Inicjatorem utworzenia w Galicji towarzystwa emerytalnego dla urzędników (oficjalistów) prywatnych był zarządca majątku w Łanowcach (w Galicji Wschodniej) Lubin Rogowski⁵. Przygotował on projekt statutu towarzystwa emerytalnego, który

---

³ Por. m.in. Bal 1893.

⁴ Problematyka ekonomii społecznej i podmiotów ekonomii społecznej stanowi przedmiot zainteresowań przedstawicieli różnych dyscyplin nauki, w szczególności ekonomistów i prawników. Por. m.in. Broński 2018: 74–78; Małecka-Łyszczek 2017: 207–218; Pacut 2015: 7–20; Hausner 2007: 9–14.

⁵ Należy wspomnieć, że jeszcze w 1845 r. Franciszek Borgia Twardowski przygotował projekt towarzystwa urzędników prywatnych pt. *Vortrag der Bemerkungen und Beweggrunde zu dem aufzustellenden Privatvereine der Privatbeamten*, który przesłał ówczesnemu namiestnikowi Galicji hr. F. Stadionowi. Ze strony namiestnika nie było jednak odzewu (Bal 1893: 6).

przedłożył Galicyjskiemu Towarzystwu Gospodarskiemu we Lwowie⁶ z wnioskiem o zawiązanie takiej instytucji. Projekt statutu obciążał finansowo samych właścicieli ziemskich, którzy mieli stanowić stowarzyszenie i opłacać roczne składki emerytalne dla zatrudnionych u nich urzędników według pięciu klas (Bal 1893: 5). Zgodnie z projektem do najwyższej klasy należeli dyrektorzy i zarządcy, a podatek za nich płacony miał wynosić 5 złr., do najniższej mieli należeć gajowi, służba rolna, leśna i dworska z podatkiem 1 złr. rocznie. W zamian za opłacane przez pracodawców składki urzędnicy zaliczani do pierwszej klasy mieli otrzymywać po 30 latach pracy 80 złr. rocznej emerytury, natomiast urzędnicy piątej klasy 20 złr. rocznie. Autor projektu statutu uważał, że właściciele ziemscy mogą w ten sposób zyskać lojalnych i oddanych pracowników. Nie przewidywał jednak udziału finansowego pracobiorców. Tego projektu, jak i podobnych niezakładających partycypacji samych urzędników nie udało się wprowadzić w życie (Bal 1893: 6; Chylak 2017: 52).

W „Gazecie Narodowej” z 30 czerwca 1848 r. pojawiło się przygotowane przez grupę inicjatywną⁷ wezwanie skierowane do urzędników czynnych w sektorze prywatnym, aby utworzyli własne towarzystwo emerytalne. Jednocześnie do wezwania uzasadniającego potrzebę powołania takiej instytucji dołączony został projekt statutu zatytułowany „Ustawa Towarzystwa Urzędników Prywatnych”. Celem towarzystwa miała być pomoc w utrzymaniu się urzędników i kształcenie ich na „pożytecznych dla kraju obywateli”. Cel ten miał być realizowany przez udzielanie zapomóg i edukację za pomocą specjalistycznego czasopisma. Skutek tego wezwania był pomyślny. W lipcu 1848 r. delegaci urzędników zatrudnionych w sektorze prywatnym w Galicji zawiązali we Lwowie Towarzystwo Urzędników Prywatnych (Bal 1893: 6–13). Towarzystwo to wydawało własne czasopismo „Urzędnik Prywatny”. Nie wszyscy pracodawcy pozytywnie odnosili się do tej instytucji i zabraniali urzędnikom przystępować do Towarzystwa. Ze względu na ówczesną niekorzystną sytuację polityczną (zawieszenie konstytucji z 1848 r.) funkcjonowanie Towarzystwa było niemożliwe. Niemniej jednak inicjatywy utworzenia instytucji funduszu emerytalnego podejmowały towarzystwa gospodarcze w Krakowie i Lwowie.

---

⁶ Stowarzyszenie gospodarcze założone przez polskich ziemian w 1845 r. we Lwowie, działające w Galicji Wschodniej. Promowało nowoczesne metody prowadzenia gospodarstwa rolnego. Pierwszym prezesem Towarzystwa był książę Leon Ludwik Sapieha.

⁷ Byli to: Robert Ruebenbauer – mechanik, Józef Duniecki – adwokat krajowy, Jakub Widawski – ekonom, Józef Antoni Morawski – destylator.

W 1850 r. książę Stanisław Jabłonowski, członek Komitetu Krakowskiego Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego⁸, przedłożył Towarzystwu projekt utworzenia instytucji zabezpieczenia starości prywatnym urzędnikom. Wyznaczona została komisja, która przygotowała projekt statutu funduszu emerytalnego dla „oficjalistów i czeladzi gospodarczej” (Bal 1893: 15). Według niego każdy członek-pracodawca miał opłacać za swoich urzędników składki według czterech klas dochodu (500 złr., 150 złr., 100 złr. i 50 złr. rocznej płacy) półrocznie z góry 8%, zaś urzędnicy, jeśliby przystąpili do Towarzystwa, taką samą kwotę. W przypadku utraty zdolności do pracy urzędnik miał prawo do poboru emerytury po 20 latach pracy w wysokości 1/3 ostatniej płacy, po 30 latach 2/3, zaś po 40 latach pracy wyliczana była średnia ze wszystkich lat aktywności zawodowej. Inicjatywa ta była przedstawiona na forum *Rocznika c.k. Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Krakowskiego* (*Rocznik...* 1853: 67–77), spotkała się jednak z chłodnym przyjęciem pracodawców (Bal 1893: 16–17).

Dopiero w 1859 r. równolegle w obu towarzystwach gospodarczych – krakowskim i lwowskim podjęto ponownie działania na rzecz utworzenia w Galicji towarzystwa zabezpieczenia starości urzędników prywatnych. Również ówczesna prasa – „Czas” i „Przegląd Powszechny” podjęły ten temat. W wyniku tych działań udało się utworzyć w 1862 r. Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Prywatnych Urzędników Obwodu Tarnopolskiego. Statut Towarzystwa był wzorowany na powołanym do życia w Poznaniu Towarzystwie ku Wspieraniu Urzędników Gospodarczych⁹. Władze austriackie zatwierdziły statut w 1863 r. Wybuch powstania styczniowego ograniczył działalność Towarzystwa ze względu na udział jego członków w powstaniu. W 1867 r. w obwodzie tarnopolskim wybrano nowy komitet Towarzystwa, a funkcję prezesa powierzono Romualdowi Makarewiczowi, nadleśniczemu z Myszkowiec w majątku hr. Wiktora Baworowskiego. Do udziału w pracach komitetu Towarzystwa poszukiwano przedstawiciela pracodawców, lecz wielu z nich odmawiało współpracy. Dopiero Antoni Rogal Zawadzki, właściciel dóbr w Suszyczynie, wyraził zgodę na udział w komitecie. Równocześnie Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie w Lwowie podjęło decyzję o utworzeniu Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Oficjalistów. Projekt

---

⁸ Instytucja ta założona 1845 roku w Krakowie jako Komitet Gospodarczo-Rolniczy dla okręgu Wolnego Miasta Krakowa, 1847–82 pod nazwą Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze Krakowskie. Działo ono głównie w zachodniej Galicji; początkowo zrzęszalo ziemian, administratorów i dzierżawców dużych gospodarstw rolnych.

⁹ Podobne towarzystwo zostało utworzone na początku lat 60. XIX wieku na Śląsku pruskim (Bal 1893: 21).

statutu przygotował komitet w składzie: Bolesław Augustynowicz, hr. Włodzimierz Baworowski, dr Eligiusz Białoskórski, Henryk Strzelecki, Mieczysław Szczepański, hr. Jan Załuski i hr. Stefan Zamojski¹⁰. W czerwcu 1867 r. władze austriackie zatwierdziły statut Towarzystwa, do którego dołączone zostało wtedy istniejące od 1862 r. Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Prywatnych Urzędników Obwodu Tarnopolskiego. Prezesem tej instytucji został wybrany jeden z jego założycieli, hr. Stefan Zamojski. Na czele biura administracyjnego stanął Romuald Makarewicz¹¹. Celem Towarzystwa było materialne wspieranie z jego funduszy potrzeb urzędników prywatnych poprzez wypłacanie członkom i pozostałym po nich wdowom stałych zapomóg (emerytur), sierotom zaś stypendiów. Ponadto przewidziano udzielanie członkom i wdowom po nich, a także sierotom bezzwrotnych zapomóg lub niekiedy zwrotnych pożyczek (Bal 1893: 40). Działalność Towarzystwa tak scharakteryzował w 1899 r. Andrzej Potocki: „Zapewnienie spokojnej starości tym, których całym kapitałem jest praca, odjęcie im troski i niepewności o byt wdów i sierót pozostałych w razie ich śmierci, oto piękna i pożyteczna działalność Towarzystwa, które nie tylko swym członkom, ale i całemu społeczeństwu oddaje znakomite usługi” (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1913: 3).

Członkowie Towarzystwa w początkowym okresie jego działalności dzielili się na rzeczywistych, wspierających i honorowych. Ponadto wyodrębniono tzw. dobrodziei wspierających cele Towarzystwa nieregularnymi datkami (*Statut Towarzystwa...* 1883: 1). Według statutu z 1908 r. wyodrębniono członków zwyczajnych, wspierających, uczestniczących i honorowych (*Statut Towarzystwa...* 1908: 2). Przyjęcie do Towarzystwa członków zwyczajnych, wspierających i uczestniczących odbywało się decyzją Wydziału Centralnego na podstawie ich zgłoszenia. Członkami zwyczajnymi były osoby ubezpieczone w jednym z działów ubezpieczeń prowadzonych przez Towarzystwo. Mogli być nimi urzędnicy prywatni niezależnie od płci, samodzielni mniejsi przedsiębiorcy lub osoby pracujące w wolnych zawodach, niezależnie od płci. Członkami wspierającymi mogli być pracodawcy ubezpieczający swych pracowników w Towarzystwie lub każda osoba, która wpłaciła jednorazową kwotę w wysokości 200 koron, a także zobowiązała się do płacenia rocznej składki w wysokości co najmniej 10 koron. Członkami uczestniczącymi

¹⁰ E. Białoskórski był adwokatem krajowym, H. Strzelecki lustratorem lasów miasta Lwowa, M. Szczepański sekretarzem Namiestnictwa we Lwowie, pozostali to wielcy właściciele ziemscy.

¹¹ Pracował w Towarzystwie do 1903 r., a następnie został jego honorowym członkiem.

mogły być wszystkie osoby popierające ogólne cele Towarzystwa, które opłaciły wpisowe w kwocie 2 koron oraz uiszczaly corocznie składkę w wysokości co najmniej 4 koron. Członkiem honorowym była osoba zasłużona dla Towarzystwa i działająca dla dobra urzędników prywatnych.

Działalność Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych Urzędników Prywatnych we Lwowie do 1908 r.

W początkowym okresie działalności Towarzystwa opłaty członków rzeczywistych obejmowały jednorazowe wpisowe w kwocie 1 złr oraz udziały roczne w wysokości 4 złr. Liczba udziałów była nieograniczona i wolno było ją na każdy kolejny rok zmieniać (Bal 1893: 40–41). Istniała możliwość uiszczenia udziałów za lata ubiegłe, co pozwalało na omińnięcie zapisu w statucie, na mocy którego dopiero po dziesięciu latach przynależności do Towarzystwa członek miał prawo do emerytury. Ten zapis statutu został później zmieniony. W późniejszym okresie członek rzeczywisty Towarzystwa obowiązany był opłacać od jednego do dwunastu udziałów rocznie (jeden udział wynosił 4 złr.) oraz wpisowe od każdego udziału uzależnione w sposób rosnący od wieku (przykładowo w wieku do 25 lat był to 1 złr., ale już w przedziale 46–50 lat 20 złr.). Ponadto każdy członek rzeczywisty opłacał roczny ryczałt w wysokości 60 centów na rzecz funduszu pogrzebowego oraz rocznie po 30 centów od każdego udziału na fundusz zapomogi doraźnej i koszty administracji wydziału powiatowego Towarzystwa. Członek rzeczywisty mógł zostać wykluczony z Towarzystwa przez Wydział Centralny z powodu sądowego ukarania, za nałogowe pijaństwo, za przewinienie służbowe lub narażenie Towarzystwa na szkodę. Utrata praw członka rzeczywistego według pierwszego statutu następowała z powodu niepłacenia przez rok składek członkowskich (pomimo upomnienia). W okresie późniejszym utrata praw członka następowała z powodu niepłacenia składek przez 5 kolejnych kwartałów. Utrata statusu członka wspierającego następowała wtedy, gdy zalegał on ze składkami przez 6 miesięcy (*Statut Towarzystwa...* 1908: 2).

Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Oficjalistów rozwijało się bardzo dynamicznie, pod koniec 1868 r. liczyło 2,2 tys. rzeczywistych członków z 4,1 tys. udziałów, 496 członków wspierających i 359 dobrodziei. Stan majątku przekroczył 35,6 tys. złr. Towarzystwo rozszerzyło w tym roku działalność na 71 powiatów w Galicji (Bal 1893: 45–46). Należy jednak zaznaczyć, że w kolejnych latach pojawiały się zaległości w płaceniu składek, co skutkowało utratą przez wiele osób członkostwa, jak również

zgrupowanych nawet przez kilkanaście lat kapitałów. Z tego powodu wskutek późniejszych zmian w statucie Towarzystwo zezwalało na zawieszenie praw, a nawet ich restytucję po przedstawieniu odnośnej prośby przez zainteresowanego. Ponadto członek raz przyjęty, spełniający obowiązki statutowe nie tracił swoich praw, chociaż rezygnował z prywatnej posady. Od 1872 r. do Towarzystwa mógł przystąpić urzędnik prywatny do 50. roku życia.

W zmodyfikowanym i zatwierdzonym przez władze austriackie w 1873 r. statucie Towarzystwa w jego skład mogli wejść obok urzędników zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie także urzędnicy prywatni innych kategorii, np. przedsiębiorstw prywatnych, korporacji, reprezentacji gminnych i powiatowych. Ponadto dla otrzymania emerytury zmniejszono liczbę lat przynależności do Towarzystwa z 10 do 5. Taka zmiana spowodowała zasilenie Towarzystwa nowymi członkami. Od 1888 r. członkiem Towarzystwa mogła zostać osoba maksymalnie do 40. roku życia, zaś od 1889 r. statut przewidywał przyjmowanie na członków także kobiet, a więc nauczycielek prywatnych, ekspedientek pocztowych, telegrafistek, księgowych, o ile nie miały zapewnionej emerytury z innych źródeł. Fundusze Towarzystwa dzieliły się na:

- fundusz stałej zapomogi tworzony z jednorazowych datków od dobrodziei, regularnych wpływów rocznych od członków wspierających, wpisowego od członków rzeczywistych, wpływających sporadycznie składek, zapisów itp., wreszcie w pierwszych dziesięciu latach istnienia Towarzystwa z połowy, a w następnych latach z 2/3 rocznych składek członków rzeczywistych. Fundusz ten traktowano jako żelazny, tzn. że tylko dochody z niego mogły być użyte na cele Towarzystwa;
- fundusz rezerwowy stanowiący 10% funduszu stałej zapomogi;
- fundusze powiatowe doraźnej zapomogi tworzone w pierwszych dziesięciu latach z połowy, a następnie z 1/3 rocznych składek członków rzeczywistych w tym powiecie zamieszkałych¹².

Organizacja władz Towarzystwa była od samego początku autonomiczna. Organami Towarzystwa były: walne zgromadzenia powiatowe, wydziały powiatowe składające się początkowo z 5, a od 1872 r. z 7 członków wybieranych na walnych zgromadzeniach każdego powiatu na 3 lata, Wydział Centralny składający się z prezesa, dwóch wiceprezesów oraz 9 członków wybieranych co 3 lata przez Radę Nadzorczą spośród ogólnej liczby członków. Radę Nadzorczą stanowili delegaci wybierani co 3 lata przez członków Towarzystwa, po jednym

¹² Fundusz ten zaczął funkcjonować realnie od 1888 r.

na dwa powiaty¹³. Posiedzenia Rady odbywały się raz w roku. W 1913 r. organami Towarzystwa były: Zgromadzenie Ogólne, Rada Nadzorcza, Dyrekcja, walne zgromadzenia powiatowe i wydziały powiatowe (*Szematyzm...* 1914: 1096).

W 1880 r. Towarzystwo liczyło 1738, a w 1887 r. 2137 członków (*Sprawozdanie Rady Nadzorczej...* 1888: 7). Członkowie byli motywowani przez Wydział Centralny do promocji działalności instytucji w swoim środowisku. Majątek tej instytucji wynosił 426 tys. złr. W 1898 r. nastąpiła zmiana dotychczasowej nazwy na Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Urzędników Prywatnych, a w 1904 r. dokonano zmiany nie tylko nazwy na Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych, ale także formy działania z towarzystwa wzajemnej pomocy w miarę posiadanych środków na towarzystwo wzajemnych ubezpieczeń. Towarzystwo cieszyło się poparciem właścicieli ziemskich.

Ze względu na to, że technika asekuracyjna nie była znana założycielom Towarzystwa, w pierwszym okresie działalności funkcjonowało ono na zasadzie wzajemnej pomocy. Pierwszy statut określał kwotowo wysokość zapomóg stałych dla członków niezdolnych do pracy, ich żon i dzieci. Ta pomoc była dostępna dopiero po 10 latach uczestnictwa w Towarzystwie, a po 35 latach wygasał obowiązek opłacania udziałów, jednak zapomoga była przyznawana dopiero wówczas, gdy członek był niezdolny do pracy zarobkowej. Po kilku latach zmieniono statut i czas na uzyskanie stałej zapomogi skrócono do 5 lat. Wówczas członek otrzymywał zapomogę stałą w wysokości 75% od całego kapitału wpłaconego udziałami, wdowa po członku 50%, wdowa i dzieci 75% kapitału (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1908: 8). Do początku XX w. Towarzystwo funkcjonowało na zasadzie wzajemnej pomocy, a stosunek składek do świadczeń nie był rachunkowo oszacowany. Po kilkunastu latach od powstania Towarzystwa składki okazały się za niskie w stosunku do świadczeń, dlatego też musiało ono trzykrotnie, w latach 1887, 1893 i 1900, modyfikować wysokość świadczeń, aż wreszcie w 1904 r. dokonało zmiany podstaw jego funkcjonowania, wprowadzając zasady asekuracyjne. Przyjęto nowy statut, ograniczono wydatki, obniżając wysokość emerytur. Wiek emerytalny określono na 70 bądź 65 lat i dodatkowo obwarowano czterdziestoletnim członkostwem w Towarzystwie (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1908: 9).

---

¹³ Postanowienie to zmieniono później w ten sposób, że każdy powiat liczący co najmniej 30 członków wybierał samodzielnie delegata, powiaty mniej liczne Wydział Centralny łączył w okręgi wyborcze liczące co najmniej 30 członków celem wyboru wspólnego delegata.

W okresie pierwszych czterdziestu lat działalności do Towarzystwa przystąpiło 8,5 tys. członków rzeczywistych (*Sprawozdanie Towarzystwa... 1908: 14*). Majątek netto tej instytucji wynosił z końcem 1908 r. 2,95 mln koron (*Sprawozdanie Towarzystwa... 1913: 2*)¹⁴. Główną pozycję w strukturze dochodów Towarzystwa stanowiły udziały (od 1905 r. składki do kasy emerytalnej) i wpisowe członków rzeczywistych. Z upływem lat rosło znaczenie dochodów uzyskiwanych z lokat bankowych i odsetek od zwłoki w opłacaniu składek. Po 1905 r. widoczny jest znaczny wzrost dochodów osiąganych z zakupionych przez Towarzystwo nieruchomości (tab. 1).

Wydział Centralny Towarzystwa prowadził politykę powiększania dochodów z kapitałów przez lokowanie w powiatowych i miejskich kasach oszczędności, udzielanie 5,5% pożyczek hipotecznych, korzystny zakup nieruchomości i optymalizację dochodów z posiadanych nieruchomości. W tym celu dokonał w 1906 r. m.in. zakupu hotelu George'a we Lwowie, prowadzonego we własnym zarządzie Towarzystwa, co okazało się dochodową inwestycją (*Sprawozdanie Towarzystwa... 1907: 24*). W latach 90. XIX w. Towarzystwo podjęło działania zmierzające do uruchomienia we Lwowie bursy dla dzieci urzędników prywatnych. Znaczącym donatorem na rzecz utworzenia bursy był członek wspierający i członek Wydziału Centralnego, późniejszy członek honorowy Towarzystwa hr. Jerzy Dunin-Borkowski. Przeznaczył on na cel zakładania burs łącznie 20 tys. koron. Kwota ta została podwyższona przez datki innych członków Towarzystwa do 46 tys. koron (*Sprawozdanie Towarzystwa... 1907: 13*). Budynek bursy poświęcił w 1907 r. arcybiskup Józef Bilczewski.

W pierwszych kilkunastu latach działalności Towarzystwa stosunkowo wysokie były koszty jego zarządu. Następnie dominującą pozycją w wydatkach stały się zapomogi, renty i emerytury na rzecz członków i ich rodzin, a kolejno wydatki ogólne i wypłacane od 1883 r. ryczałty pogrzebowe. W miarę upływu lat malały koszty zarządu, kształtując się na poziomie kilkunastu procent ogółu wydatków tej instytucji (por. tab. 2).

W latach 1872–1907 rosła liczba osób niezdolnych do pracy (pobierających emerytury i renty). Znamienne, że znacznie więcej było pobierających renty wdowie kobiet niż korzystających ze świadczeń rentowych lub emerytalnych mężczyzn (por. tab. 3), co wskazywałoby na krótsze przeciętne trwanie życia mężczyzn.

---

¹⁴ W 1893 r. wprowadzono w monarchii habsburskiej nową walutę – koronę; w przeliczeniu 1 zhr. = 2 korony. Prawnie zatrzymano jednak dawny system liczenia w zhr. aż do 31 grudnia 1899 r. Od 1 stycznia 1900 r. należało prowadzić wszystkie rachunki państwa i korporacji publiczno-prawnych w koronach (Buzek 1913: 557).

**Tabela 1. Dochody Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń
Urzędników Prywatnych we Lwowie w latach 1868 – 1907 (w koronach)**

Table 1. Revenue of the Mutual Insurance Association of Private Officials in Lviv
in the years 1868 - 1907 (in crowns)

Rok	Datki od dobroczyńców	Składki członków w spierających	Wpisowe	Udziały	Fundusz rezerwowy	Składki do kasy emerytalnej	Składki do funduszu kosztów zarządu	Fundusz pogrzebowy	Odsetki od zwłoki	Odsetki od lokat	Dochody z nieruchomości	Dochody inne	Dochody razem
1868	11884	8681	7096	12409	-	-	-	-	90	3004	-	10432	53599
1869	1555	6117	1062	21507	-	-	-	-	169	4705	-	632	35749
1870	460	5192	706	22069	-	-	-	-	183	7105	-	379	36096
1871	526	12724	694	31717	-	-	-	-	268	9176	-	486	55594
1872	2080	6293	518	27061	-	-	-	-	210	10472	-	55	46691
1873	911	1353	758	21891	-	-	-	-	337	9021	-	199	34472
1874	250	2117	962	24419	-	-	-	-	422	16764	-	414	45249
1875	327	1593	1742	28975	-	-	-	-	666	16293	-	78	49676
1876	18	1054	1024	27616	-	-	-	-	594	18183	-	25	48515
1877	58	2900	1092	30435	-	-	-	-	872	20459	-	-	55818
1878	190	770	1264	33588	-	-	-	-	947	22633	-	-	59394
1879	116	1456	2890	39948	-	-	-	-	858	24424	-	-	69693
1880	90	1024	5394	39985	-	-	-	-	749	26886	-	-	74131
1881	167	1526	5504	47867	-	-	-	-	935	28947	-	-	84948
1882	12	1449	6208	50967	-	-	-	1341	1176	30441	-	-	91597
1883	65	1206	6666	53322	-	-	-	2608	1197	33377	-	1346	99789
1884	99	1080	4878	58275	-	-	-	2548	1290	33414	-	-	101587
1885	44	982	6811	59382	-	-	-	2520	1558	35091	-	272	106564
1886	4	820	6064	63658	-	-	-	2659	1701	37082	-	320	112309
1887	163	1028	6698	65028	-	-	-	2625	1656	34641	2563	302	114707
1888	126	960	8892	73651	15438	-	-	2856	2233	35549	3002	270	142980
1889	231	1014	7152	72388	18770	-	-	2672	2027	37042	2660	184	144144
1890	4	1087	6350	74964	22535	-	-	2821	2374	35830	3500	195	149662
1891	2136	1066	5248	78822	22851	-	-	2855	2832	36281	6281	174	158529
1892	60	1258	4484	83986	23717	-	-	3005	3414	42219	6042	298	168486
1893	16	972	4057	69349	32804	-	-	3892	2583	39460	6116	318	159517
1894	96	1426	4116	75817	40137	-	-	4482	3594	42425	5831	335	178261
1895	116	1037	3795	77250	41749	-	-	4773	3999	44335	5516	352	182925
1896	188	804	3998	77798	42587	-	-	4891	4315	43740	6116	356	184796
1897	148	920	6206	85564	48242	-	-	5158	4961	47821	5731	272	205028
1898	112	1050	5277	80902	44094	-	-	4272	4905	48841	5460	288	195204
1899	132	1015	4198	79670	44604	-	-	4751	3937	49411	4997	437	193155
1900	58	1010	3115	72868	30367	-	-	4457	3455	52456	4722	437	172949
1901	236	1165	2714	76806	83036	-	-	4759	5122	51437	3696	437	229411
1902	38	1100	1878	69684	72897	-	-	4418	5113	53994	3847	456	213427
1903	72	13061	2800	69998	72431	-	-	4744	5120	56485	4357	1433	230506
1904	24	4820	1726	62735	65961	-	-	4372	5889	55137	5248	603	206518
1905	925	1873	10884	-	-	179637	27369	10868	7338	57294	10213	1065	307470
1906	671	3039	8037	-	-	165912	28017	10217	8315	37420	85065	5652	352347
1907	310	2580	1956	-	-	143588	26674	9420	8474	30983	105766	10874	340629

Źródło: *Sprawozdanie Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych za rok 1907 i wstęp historyczny z czterdziestoletniej działalności Towarzystwa (1868–1908)*, Lwów 1908, tabela.

**Tabela 2. Wydatki Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń
Urzędników Prywatnych we Lwowie w latach 1867–1907 (w koronach)**

Table 2. Expenses of the Mutual Insurance Association of Private Officials in Lviv
in the years 1867–1907 (in crowns)

Rok	Wydatki ogólne	Koszty zarządu	Zapomogi, renty, emerytury	Odprawy jednorazowe	Ryczałty pogrzebowe	Wydatki inne	Wydatki ogółem
1868	345	3590	-	-	-	279	4214
1869	-	5233	-	-	-	-	5233
1870	-	4018	-	-	-	-	4018
1871	-	4522	-	-	-	-	4522
1872	1294	5439	90	200	-	-	7023
1873	2386	7430	644	544	-	69	11074
1874	1513	7131	1479	976	-	472	11572
1875	2483	7591	2363	1350	-	-	13788
1876	2537	8003	5182	2446	-	-	18169
1877	1965	8588	7762	1109	-	-	19426
1878	1837	8973	13687	1086	-	-	25584
1879	1895	9031	18923	1360	-	-	31209
1880	1907	9642	24655	791	-	-	38996
1881	2554	9596	29236	452	-	-	41839
1882	2365	9722	34532	530	-	-	47150
1883	2093	10659	40666	868	640	-	54927
1884	2210	10556	45461	630	1880	83	60822
1885	2255	10856	50770	414	2500	95	66892
1886	2081	11529	61443	1140	3400	109	79703
1887	3723	12143	72538	410	2500	52	91368
1888	1918	12726	71464	1000	3700	80	90889
1889	1876	13665	77791	1004	3200	3151	100689
1890	2599	14121	88231	1370	4100	78	110501
1891	2423	13690	97378	1266	4000	128	118886
1892	2243	14331	105332	1385	3900	113	127306
1893	4498	16463	88623	1904	4700	66	116255
1894	3148	16683	92939	1176	5100	171	119219
1895	4708	18563	104722	1992	4200	297	134482
1896	3873	18109	114 614	1710	3200	481	141987
1897	3814	19900	122947	1646	5100	501	153910
1898	4850	20513	134537	1966	5100	555	167522
1899	4457	22045	145190	1770	4775	541	178780
1900	3569	21797	149937	780	4200	438	180722
1901	4058	23497	149308	3162	5900	481	186407
1902	4056	25527	145656	1704	6400	325	184668
1903	5738	22048	154913	1470	3800	552	188423
1904	11470	24468	164034	1385	5800	578	207736
1905	5120	24202	113 587	1100	5300	6260	155570
1906	10521	25797	145244	1837	7300	6421	197122
1907	12991	32004	139 172	3028	6000	13423	206621

Źródło: *Sprawozdanie Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych za rok 1907 i wstęp historyczny z czterdziestoletniej działalności Towarzystwa (1868–1908)*, Lwów 1908, tabela.

Tabela 3. Liczba osób wspartych przez Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych z funduszu stałych zapomóg w latach 1872–1904 i kasy emerytalnej w latach 1905–1907

Table 3. Number of persons supported by the Mutual Insurance Association of Private Officials from the permanent support fund in the years 1872–1904 and the pension fund in the years 1905–1907

Rok	Liczba osób wspartych			
	niezdolni do pracy	wdowy	sieroty	razem
1872	-	2	-	2
1873	3	4	-	7
1874	5	7	-	12
1875	13	29	1	43
1876	19	50	3	72
1877	30	53	6	89
1878	44	75	9	128
1879	66	94	11	171
1880	85	111	15	211
1881	93	130	17	240
1882	96	143	19	258
1883	115	158	20	293
1884	129	165	23	317
1885	135	184	26	345
1886	159	207	23	389
1887	160	230	22	412
1888	175	252	22	449
1889	188	266	26	480
1890	205	283	26	514
1891	220	303	28	551
1892	228	329	29	586
1893	233	355	35	623
1894	235	388	29	652
1895	251	401	36	688
1896	276	437	44	757
1897	291	455	44	790
1898	309	477	41	827
1899	313	509	42	864
1900	308	533	36	877
1901	312	559	40	911
1902	288	578	42	908
1903	292	593	45	930
1904	311	617	42	970
1905	353	648	44	1045
1906	369	678	47	1094
1907	331	636	39	1006

Źródło: *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych za rok 1913*, Lwów 1914, s. 38.

Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych Urzędników Prywatnych we Lwowie jako zakład ustawowy emerytalny zastępczy

W połowie lat 80. XIX w. rozpoczęła się w Austrii dyskusja nad wprowadzeniem obowiązkowego ubezpieczenia emerytalnego dla urzędników zatrudnionych poza sektorem publicznym (Listowski 1913). Od lat 90. XIX w. Wydział Centralny Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych we Lwowie podejmował starania o wprowadzenie ustawy emerytalnej dla wszystkich urzędników sektora prywatnego. Sprawy te były wielokrotnie przedmiotem dyskusji na posiedzeniach Wydziału Centralnego Towarzystwa. Do udziału w posiedzeniach Wydziału dotyczących tej kwestii byli zapraszani galicyjscy posłowie do austriackiej Rady Państwa. Ponadto w kraju organizowano wiece poparcia dla tej inicjatywy (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1904: 23). Rezultaty tych zabiegów nie przynosiły pozytywnych rezultatów.

W lutym 1905 r. Towarzystwo lwowskie wspólnie z czeskim Związkiem Urzędników Prywatnych w Pradze oraz niemiecką Grupą Urzędników Prywatnych w Wiedniu zorganizowało wiec z udziałem prawie wszystkich towarzystw urzędników prywatnych w Austrii i udało się do posłów różnych stronnictw oraz referenta projektu ustawy w komisji społeczno-politycznej Izby Posłów, a także ministra spraw wewnętrznych z petycją o wprowadzenie obowiązkowego ubezpieczenia urzędników prywatnych w państwie. Zabiegi o wprowadzenie ustawy emerytalnej dla urzędników prywatnych były czynione przez członków honorowych Towarzystwa, m.in. hr. Kazimierza Badeniego, który jako premier rządu austriackiego polecił zebrać niezbędne informacje i przygotować projekt ustawy emerytalnej dla urzędników prywatnych. Kolejnym członkiem honorowym Towarzystwa popierającym starania o uchwalenie ustawy emerytalnej dla urzędników prywatnych był hr. Kazimierz Szeptycki, poseł do Rady Państwa. Trzy ważne postacie, które przyczyniły się do przyjęcia ustawy emerytalnej obowiązującej wszystkich urzędników, to prezesi Towarzystwa: hr. Stefan Zamoyski (1867–1899), hr. Andrzej Potocki (1899–1902) i hr. Zdzisław Tarnowski (1902–1907). Przewodzili oni niejednokrotnie delegacjom Towarzystwa do władz austriackich w sprawach dotyczących ustawy emerytalnej dla urzędników prywatnych (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1907: 12).

Wszystkie te działania przyniosły pozytywny rezultat i na mocy ustawy państwowej z 16 grudnia 1906 r. o zabezpieczeniu pensji osób zajmujących posadę w służbie prywatnej i niektórych osób w służbie publicznej, obowiązującej od 1 stycznia 1909 r. przymusowemu ubezpie-

czeniu emerytalnemu podlegali wszyscy urzędnicy zarówno sektora prywatnego, jak i publicznego. Urzędnicy zatrudnieni w sektorze prywatnym podlegali obowiązkowemu ubezpieczeniu emerytalnemu wówczas, gdy ukończyli 18. rok życia i pobierali u jednego pracodawcy wynagrodzenie w rocznej wysokości przynajmniej 600 koron. Urzędnicy w służbie publicznej – bez tych warunków (Buzek 1913: 835). Od obowiązku ubezpieczenia były zwolnione z mocy ustawy następujące kategorie pracowników:

- funkcjonariusze państwa i zakładów państwowych; posiadali oni bowiem już wcześniej zaopatrzenie emerytalne,
- inni funkcjonariusze w służbie publicznej wówczas, jeżeli posiadali unormowane prawo do emerytury na wypadek starości lub inwalidztwa i jeżeli ich wdowy i sieroty miały prawo do pensji na wypadek śmierci ojca,
- funkcjonariusze kolei przeznaczonych do komunikacji publicznej;
- osoby, które zostały zatrudnione dopiero po ukończeniu 55. roku życia na stanowisku podlegającym ubezpieczeniu, gdyż według ustawodawcy osoby takie niewiele by skorzystały z ubezpieczenia na mocy przepisów ustawy z 1906 r.

Inne kategorie funkcjonariuszy mógł zwolnić od obowiązku ubezpieczenia minister spraw wewnętrznych w drodze rozporządzenia.

Organizacja systemu ubezpieczeń urzędników opierała się na jednej centralnej instytucji ubezpieczeniowej powołanej w 1907 r. Był to Zakład Pensyjny w Wiedniu, który swoją działalność prowadził przez biura krajowe. Dla Galicji i Bukowiny takie biuro powstało we Lwowie. Lwowskie biuro Zakładu Pensyjnego ubezpieczało w 1909 r. 5560 osób, a w 1914 r. już 6921 ubezpieczonych. Fundusze tej instytucji były lokowane w obligacjach gwarantowanych przez skarb państwa, pożyczkach hipotecznych dla kraju, gmin i osób prywatnych oraz w nieruchomościach (Chylak 2017: 57).

Urzędnicy prywatni podlegający obowiązkowi ubezpieczenia czynili temu obowiązkowi zadość przez ubezpieczenie się w utworzonym dla całego państwa w Wiedniu ogólnym Zakładzie Pensyjnym lub w prywatnych zakładach ubezpieczeń (kasy pensyjne, rejestrowane kasy zapomogowe itp.) uznanych przez ministra spraw wewnętrznych za zakłady zastępcze. Urzędnicy ci mogli też ubezpieczyć się przez zawarcie umów zastępczych z dowolnym austriackim zakładem asekuracyjnym czy też z pracodawcą (niezależnie, czy był nim kraj, powiat, gmina lub osoba prywatna), jeżeli minister spraw wewnętrznych uznał tę umowę za zastępczą.

Wtedy właśnie najważniejszym zakładem zastępczym w Galicji stało się Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych

we Lwowie¹⁵. Od 1908 r. Towarzystwo funkcjonowało według nowego statutu (*Statut Towarzystwa...* 1908). Zgodnie z jego zapisami celem Towarzystwa było popieranie wszelkich interesów członków zwyczajnych. Towarzystwo czyniło to przez:

- ubezpieczanie członków i ich rodzin w kasie emerytalnej, kasie chorych, a na wypadek braku zatrudnienia w innych działach ubezpieczeń; pierwszy dział kasy emerytalnej był zakładem zastępczym w myśl ustawy z dnia 16 grudnia 1906 r.;
- udzielanie członkom i ich rodzinom pomocy doraźnej;
- tworzenie dla członków i ich rodzin instytucji dobroczynnych;
- staranie się u władz o ochronę interesów ekonomicznych i społecznych urzędników prywatnych.

Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych we Lwowie jako zakład zastępczy wypłacało świadczenia z uiszczanych przez pracowników i pracodawców składek miesięcznych, których wysokość zależała od wysokości poborów służbowych ubezpieczonego. Ustawa dzieliła pod tym względem ubezpieczonych na 6 klas w zależności od wysokości poborów. Do klasy pierwszej należeli ubezpieczeni z płacą roczną od 600 do 900 koron, klasa druga obejmowała ubezpieczonych z płacą w granicach 901–1200 koron, trzecia od 1201 do 1800 koron, czwarta od 1801 do 2400 koron, piąta od 2401 do 3000 koron, szósta powyżej 3000 koron. Składka miesięczna w klasie pierwszej wynosiła 6 koron, w drugiej 9, w trzeciej 12, w czwartej 18, w piątej 24, w szóstej 30 koron. Ubezpieczony pokrywał 1/3 składki w klasach I–IV, połowę składki w klasie V i VI, resztę w obu przypadkach opłacał pracodawca.

Świadczenia Towarzystwa na rzecz ubezpieczonych były uzależnione od liczby i wysokości zapłaconych przez nich, względnie za nich składek. Jeżeli ubezpieczony opłacał składkę przez co najmniej 10 lat, to w razie inwalidztwa mógł otrzymać tzw. rentę ułomnych. Jeżeli czas ubezpieczenia był krótszy, to ta renta przysługiwała wówczas, gdy inwalidztwo było wynikiem wypadku przy pracy. Jej wysokość była uzależniona od klasy zarobków pracownika i czasu opłacania składek. Po opłaceniu składek przez 40 lat wszyscy ubezpieczeni otrzymywali emeryturę (rentę starców). Na wypadek śmierci ubezpieczonego wdowa i dzieci pobierały świadczenia, których wysokość zależała od okresu ubezpieczania się i przyczyn zgonu.

Jeżeli ubezpieczony przed nabyciem prawa do renty występował z obowiązku ubezpieczenia (np. rezygnował z pracy podlegającej obo-

---

¹⁵ Status zakładu zastępczego w Galicji otrzymał też Zakład Emerytalny Ruskich Urzędników przy Towarzystwie Ubezpieczeń Wzajemnych „Dniester” (Chylak 2017: 56).

wiązkowi ubezpieczenia), mógł żądać zwrotu zapłaconych przez siebie składek (bez odsetek). Mógł też jednak, by nie stracić składek opłaconych przez pracodawcę, ubezpieczać się nadal dobrowolnie. W tym wypadku sam opłacał całą należną składkę.

W ramach świadczeń emerytalnych Towarzystwo wypłaciło w okresie 1867–1912 tytułem emerytur, rent wdowich, dodatków sierocych i odpraw jednorazowych kwotę 3,77 mln koron (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1913: 4). W 1912 r. zaopatrzenie pobierało 1155 osób, w tym 412 emerytów, 704 wdowy i 39 sierot. W 1913 r. majątek netto Towarzystwa przekroczył 10 mln koron, zaś kwota wypłaconych świadczeń w okresie działalności Towarzystwa wyniosła prawie 4 mln koron (*Sprawozdanie Dyrekcji...* 1914: 3).

W 1912 r. Towarzystwo posiadało papiery wartościowe o wartości nominalnej ponad 2,6 mln koron. Największą pulę stanowiły obligacje komunalne Banku Krajowego, Towarzystwo zainwestowało również kwotę 334 tys. koron w obligacje kolejowe Banku Krajowego, po 100 tys. koron w obligacje pożyczki hipotecznej miasta Lwowa z 1911 r. oraz w obligacje miasta Krakowa z 1909 r. (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1913: 56). Wpływy gotówkowe Wydział Centralny lokował, w myśl uchwały Zgromadzenia Delegatów i zapisów Statutu, w krajowych papierach wartościowych, krajowych kasach oszczędności, na rachunkach bieżących w krajowych instytucjach kredytowych oraz w nieruchomościach.

W 1910 r. w Powszechnym Zakładzie Pensyjnym w Galicji było ubezpieczonych 6,5 tys. osób. Znaczna część podlegających obowiązkowi ubezpieczenia urzędników prywatnych była jednak ubezpieczona w zakładach zastępczych. W Towarzystwie Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych w 1912 r. było prawie 8,3 tys. ubezpieczonych, a majątek netto Towarzystwa przekroczył 8 mln koron (*Szematyzm...* 1914: 1095). Fundusze Towarzystwa składały się z:

- majątku funduszowego kasy emerytalnej wynoszącego z końcem 1912 r. w dziale ubezpieczeń ustawowych 5,1 mln koron, w dziale ubezpieczeń dobrowolnych 2,69 mln koron,
- funduszy innych działów ubezpieczeń, w tym działu ubezpieczeń kapitałów pośmiertnych w kwocie 42,22 tys. koron, działu ubezpieczeń samoistnych rent wdowich w kwocie 2,7 tys. koron, działu ubezpieczenia posagów 3,8 tys. koron,
- funduszy oddziałowych zapomóg doraźnych w kwocie 69,72 tys. koron,
- funduszy instytucji dobroczynnych Towarzystwa, tj. fundacji stypendialnych: im. Antoniego Rogala-Zawadzkiego (10 tys. koron), im. Hipolita Stupnickiego (4050 koron), im. Romualda Makarewicza (7,9 tys. koron), im. hr. Andrzeja Potockiego (7,87 tys. koron), im. Franciszka Nowiny

Ujejskiego (9,55 tys. koron), fundacji posagowej im. hr. Stefana Zamoyckiego (12,68 tys. koron), funduszu im. Henryki Kleinowej (6,6 tys. koron), funduszu im. Karola Mikulińskiego (2,6 tys. koron), funduszu hr. Wilhelma Siemieńskiego-Lewickiego (2,6 tys. koron) (*Szematyzm...* 1914: 1095–1096).

Członkowie zwyczajni mogli być ubezpieczeni w pięciu działach kasy emerytalnej, dział pierwszy obejmował ustawowy zakład zastępczy, dział drugi – ubezpieczenia emerytalne dobrowolne, dział trzeci – ubezpieczenia kapitałów pośmiertnych, dział czwarty – ubezpieczenia rent wdowich, dział piąty – ubezpieczenia posagów (*Statut Towarzystwa...* 1908: 5). Istniejące w Towarzystwie fundusze powiatowe były przeznaczone na zapomogi doraźne.

W 1912 r. dokonano zmiany zapisów w statucie Towarzystwa, który został zatwierdzony z końcem grudnia i wszedł w życie od 1 stycznia 1913 r. (*Sprawozdanie Towarzystwa...* 1913: 7). Znowelizowany statut zawierał nową organizację zarządu Towarzystwa. Władzami Towarzystwa były: Zgromadzenie Ogólne, które wybierało Prezydium i Radę Nadzorczą Towarzystwa. Stanowiły one Dyрекcję jako organ statutowy, organizacyjny i wykonawczy. Oprócz zmian w organizacji zarządu Towarzystwa wprowadzono nowe postanowienia dla członków Towarzystwa. Kwota, jaką mogły ubezpieczać sobie jako emeryturę osoby pracujące samodzielnie lub w zawodach wolnych, podwyższona została z 4 tys. do 7,2 tys. koron rocznie. Kwota, jaką pobierający rentę inwalidzi mogli zarabiać bez utraty prawa do jej poboru, podniesiona została z 600 do 1,2 tys. koron rocznie. Pełne prawo do renty inwalidzkiej uzyskali także urzędnicy, którzy mieli prawo do świadczeń z ustawowego ubezpieczenia od wypadków w kasie chorych lub kasie brackiej. Prawa sierot po ubezpieczonej matce zostały zrównane w zmienionym statucie z prawami sierot po ubezpieczonym ojcu (w ustawie emerytalnej prawa sierot po ubezpieczonej matce były mniejsze o 1/3 od praw sierot po ubezpieczonym ojcu). Według zmienionego statutu Towarzystwo mogło wypłacać świadczenia emerytom, wdowom i sierotom także wówczas, gdy przeniosły się na pobyt stały poza granicę państwa (według ustawy emerytalnej pobór świadczeń dla osób, które przeniosły się za granicę, był zamknięty). Postępowanie przy staraniach o uzyskanie renty zostało znacznie uproszczone. Nowy statut wprowadził od 1 stycznia 1913 r. zrównanie praw i obowiązków tzw. starych członków, emerytów, wdów i sierot z prawami nowych członków. W okresie 1909–1913, a więc po wejściu w życie ustawy emerytalnej, nastąpiła duża fluktuacja członków zwyczajnych Towarzystwa. W 1909 r. wystąpiło 662 członków, ponownie przystąpiło jedynie 100. W kolejnych latach liczba członków występujących

z Towarzystwa znacząco wzrosła. W 1912 r. rezygnację z ubezpieczenia w Towarzystwie zgłosiło 2206 członków zwyczajnych, a ponownie przystąpiły 983 osoby (*Sprawozdanie Dyrekcji...* 1914: 2). Te znaczące ubytki członków zwyczajnych Towarzystwa, którzy wystąpili z obowiązku ubezpieczenia, były w pewnym stopniu wyrazem zastoju gospodarczego w Galicji. Mogły też być inne przyczyny, jak zatrudnienie na posadzie niezobowiązującej do ubezpieczenia (służba publiczna, państwowa itp.), zwolnienie od ubezpieczenia w drodze orzeczenia władz, wyjazd do pracy za granicę państwa.

25 czerwca 1914 r. została zmodyfikowana ustawa o ubezpieczeniu emerytalnym funkcjonariuszy prywatnych, w czym pewien udział miała też Dyrekcja Towarzystwa Wzajemnych ubezpieczeń Urzędników Prywatnych we Lwowie. Od 1913 r. Towarzystwo uruchomiło przy swoich biurach we Lwowie i Krakowie punkty pośrednictwa pracy dla swoich członków (*Sprawozdanie Dyrekcji...* 1914: 5).

Zakończenie

Reasumując, należy stwierdzić, że założone we Lwowie w latach 60. XIX w. Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych stanowi według współczesnych charakterystyk dobry przykład podmiotu ekonomii społecznej. Instytucja powstała jako inicjatywa oddolna urzędników sektora prywatnego i ziemian galicyjskich. Towarzystwo rozwijało się jako organizacja samodzielna, zarządzana w sposób demokratyczny przez wybranych reprezentantów, w ramach obowiązujących w Austrii regulacji prawnych dotyczących funkcjonowania tego rodzaju podmiotów. Miało charakter otwarty, początkowo adresowany do urzędników prywatnych zatrudnionych w leśnictwie i rolnictwie oraz ziemian. Z czasem rozszerzono prawo przynależności do Towarzystwa na różne grupy pracowników umysłowych. Jego podstawowym celem statutowym była pomoc w wymiarze ekonomicznym i społecznym członkom Towarzystwa, ich aktywizacja zawodowa, a także realizowanie świadczeń emerytalnych i rentowych dla członków niezdolnych do pracy wskutek choroby lub starości, a także dla wdów i sierot. Towarzystwo działało do początku XX w. na zasadach wzajemnej pomocy, a następnie na zasadach asekuracyjnych. Wydział Centralny Towarzystwa, jak również jego członkowie honorowi podejmowali starania o wprowadzenie obowiązkowego ubezpieczenia pracowników umysłowych prywatnych, które ostatecznie zakończyły się uchwaleniem w 1906 r. stosownej ustawy i uczynieniem z Towarzystwa zakładu emerytalnego za-

stępczego. Działalność Towarzystwa nie była nastawiona na osiąganie zysków opierających się na regulach gospodarki rynkowej. Dochody ze składek, lokat w bankach, papierów wartościowych gwarantowanych przez skarb państwa i nieruchomości przeznaczane były na cele statutowe organizacji.

Literatura

- Bal S., 1893, *Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Oficjalistów Prywatnych w pierwszych 25 latach swego istnienia (1868-1892)*, Lwów.
- Broński K., 2010, *Rozwój systemu ubezpieczeń społecznych w Galicji w XIX wieku (zarys problematyki)*, „Zeszyty Naukowe UEK”, nr 824, Kraków.
- Broński K., 2018, *Instytucje finansowe i ubezpieczeniowe jako podmioty ekonomii społecznej w Galicji – zarys problematyki*, „Ekonomia Społeczna”, nr 2.
- Buzek J., 1913, *Administracja gospodarstwa społecznego*, Lwów.
- Chylak K., 2017, *Ubezpieczenia społeczne i zaopatrzenia emerytalne w II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Hausner J., 2007, *Ekonomia społeczna jako sektor gospodarki*, „Ekonomia Społeczna”, nr 1.
- Listowski K., 1913, *O ubezpieczeniu pensyjnym funkcjonariuszy prywatnych według ustawy z 16 grudnia 1906 r.*, „Przegląd Prawa i Administracji”, R. XXXVIII, Lwów.
- Małecka-Lyszczek M., 2017, *Zakres podmiotowy i klasyfikacja pojęcia „podmiot ekonomii społecznej”* [w:] *Trzeci sektor i ekonomia społeczna*, red. J. Blicharz, A. Zacharko, Wrocław.
- Mituś A., 2008, *Towarzystwo ubezpieczeń wzajemnych podmiotem ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna”, nr 1.
- Moskwa M., 1931, *Zarys powstania i rozwoju Zakładu U. P. U. we Lwowie*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych”, R. VI, z. 7.
- Pacut A., 2015, *Rozwój przedsiębiorczości społecznej – istota i kierunki analizy*, „Ekonomia Społeczna”, nr 1.
- Rocznik c.k. Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Krakowskiego*, R. 1853.
- Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych za rok 1913*, Lwów 1914.
- Sprawozdanie z posiedzeń Rady Nadzorczej Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Oficjalistów Prywatnych odbytych we Lwowie w marcu 1888*, Lwów 1888.
- Sprawozdanie z posiedzeń Rady Nadzorczej Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Urzędników Prywatnych, odbytych we Lwowie w kwietniu 1904*, Lwów 1904.
- Sprawozdanie Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych z czynności za rok 1904 (tj. rok trzydziesty siódmy istnienia)*, Lwów 1905.
- Sprawozdanie Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych z czynności za rok 1905 (tj. rok trzydziesty ósmy istnienia)*, Lwów 1906.
- Sprawozdanie Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych z czynności za rok 1906 (tj. rok trzydziesty dziewiąty istnienia)*, Lwów 1907.
- Sprawozdanie Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych za rok 1907 i wstęp historyczny z czterdziestoletniej działalności Towarzystwa (1868–1908)*, Lwów 1908.

Sprawozdanie Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych z czynności za rok 1912, Lwów 1913.

Statut Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Oficjalistów Prywatnych uchwalony przez Radę Nadzorczą 1873 r. z poprawkami uchwalonymi w r. 1876, 1878, 1879, 1880 i 1883.

Statut Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń Urzędników Prywatnych, Zakładu Ustawowego Emerytalnego Zastępczego, Lwów 1908.

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1914, Lwów 1914.

The Mutual Insurance Association of Private Officials in Lviv as an entity of social economy (outline of issues)

Abstract

In Galicia, various social economic entities were created and developed in the second half of the 19th century. One such entity was the Mutual Insurance Association of Private Officials in Lviv, founded in the 1860s, which was established as an initiative of private officials and Galician landowners. Initially, its members were officials employed in agriculture and forestry as well as landowners. With time, the organization extended membership opportunities to various groups of private officials and practitioners of liberal professions. The main purpose of its activity was to help the members of the Association in economic and social aspects, as well as to provide retirement and disability benefits for people unable to work due to illness or old age. Until the beginning of the 20th century, the organization operated on the basis of mutual assistance, followed by insurance principles. From 1909, the Association also served as a replacement pension insurance institution for white-collar workers. Income from contributions, bank deposits, securities and real estate was allocated to the organization's statutory purposes.

Key words: Galicia, social security, retirement security, administration, landowners